

УДК 338.432:631.15/.16

А.О. Соколова

к.е.н., доцент

Житомирський національний агроекологічний університет

**ОСОБЛИВОСТІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ**

Доведено необхідність впровадження системи антикризового управління діяльністю сільськогосподарських підприємств з урахуванням особливостей функціонування організаційно-правових форм господарювання в умовах трансформації аграрного сектора економіки України.

Постановка проблеми

Одним з основних завдань аграрної реформи в Україні було вдосконалення відносин власності, форм господарювання й системи економічних відносин на селі. Проте, навіть змінивши форму господарювання, сільськогосподарські підприємства України виробляють менше третини тих обсягів, що виробляли 10 років тому, більшість з них знаходиться в кризовому стані або максимально наближені до нього. Забезпечення стійкого розвитку підприємств робить надзвичайно актуальною проблемою створення системи антикризових заходів, потребує термінової розробки теоретичних і практичних засад антикризового управління сільськогосподарськими підприємствами різних організаційно-правових форм.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Проблемам антикризового управління присвячені наукові праці таких вітчизняних авторів: І.А. Бланка, В.О. Василенка, Н.А. Горелова, О.Д. Гудзинського, С.М. Іванюти, Л.О. Лігоненко, М.О. Плєскач, С.Я. Салиги, К.С. Салиги, Н.М. Сіренко; іноземних: С.С. Бузановського, А.Г. Грязнової, А.П. Градова, А.Д. Катаєва, Е.М. Короткова, Г.К. Таля, Г.І. Ханіна, А. Хікмана, Р. Хіта, Й. Шумпетера та ін. Наукові дослідження за вказаною тематикою проводяться в багатьох галузях економіки, але вкрай недостатньо в аграрній сфері. Необхідність розробки методичних положень щодо забезпечення ефективного процесу антикризового управління з урахуванням специфіки організаційно-правових форм господарювання в аграрній сфері зумовила потребу окремого дослідження.

Об'єкт та методика досліджень

Метою даного дослідження є обґрунтування необхідності впровадження системи антикризового управління діяльністю сільськогосподарських підприємств з урахуванням особливостей галузі сільського господарства та організаційно-правових форм господарської діяльності в аграрному секторі.

У процесі дослідження були використані фундаментальні положення загальної теорії ринку, теорії мікроекономіки, теорії економічних циклів, ризик-менеджменту. Методологічною основою дослідження є абстрактно-логічний метод (зокрема його прийоми аналізу й синтезу, індукції та дедукції) та економіко-статистичний (статистичне спостереження, порівняння, табличний). Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі та правові акти України, дані Державного комітету статистики України, наукові та інформаційно-публіцистичні видання, власні дослідження і спостереження тощо.

Результати досліджень

Виникнення кризового стану підприємства є свідченням поступового розбалансування та повної втрати дієздатності та саморегуляції господарської системи. Подолання кризи не може здійснюватися автоматично, воно має бути обґрунтоване та організоване відповідними органами управління господарюючого суб'єкта. Це зумовлює потребу в розвитку самостійного напрямку економічних знань – антикризового управління. С.М. Іванюта вважає, що антикризове управління – це система управлінських заходів щодо діагностики, попередження, нейтралізації та подолання кризових явищ та причин їх виникнення на всіх рівнях економіки [3, с. 86; 3]. Лише на мікрорівні розглядає процес антикризового управління М.О. Плєскач, який наголошує, що антикризове управління – це спеціальне, постійно організоване управління, націлене на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для його своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєдіяльності окремого підприємства, недопущення виникнення ситуації його банкрутства [8]. Проте проблеми розгортання кризи на рівні окремого підприємства не є локальними, оскільки воно є частиною національної, регіональної та галузевої господарської системи. Кризові явища в діяльності окремого суб'єкта господарювання мають негативні наслідки для всіх інших суб'єктів економіки держави.

Проведене дослідження підтверджує наявність системної кризи в аграрному секторі економіки України, спричиненої недостатньою обґрунтованістю рішень щодо реформування сільськогосподарських підприємств, недосконалістю концепцій розвитку соціально-трудова відносин, неспрацюванням державних регуляторів, розбалансованістю структури виробничо-ресурсного потенціалу підприємств, неготовністю апарату управління працювати в ринкових умовах тощо. В результаті вжитих органами виконавчої влади адміністративних заходів щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки відбулися суттєві зміни в організаційно-правовій структурі сільськогосподарського виробництва. За період 2000–2008 рр. зросла кількість підприємств в аграрному секторі економіки, відповідно змінилася і структура господарюючих суб'єктів за організаційно-правовим статусом. У 2008 р. виробництвом сільськогосподарської продукції в Україні займалися 59059 сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, у тому числі

43894 фермерських господарств та близько 14 млн особистих селянських господарств (табл. 1).

Таблиця 1. Кількість діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві України

Організаційно-правова форма підприємств	2006 р.		2007 р.		2008 р.	
	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості
Господарські товариства	7545	13,1	7428	12,7	7879	13,3
Приватні підприємства	4112	7,1	4229	7,2	4326	7,3
Виробничі кооперативи	1373	2,4	1262	2,2	1101	1,9
Фермерські господарства	4232	74,2	43475	74,5	43894	74,3
Державні підприємства	371	0,6	360	0,6	354	0,6
Підприємства інших форм господарювання	1526	2,6	1633	2,8	1505	2,6
Всього	57858	100,0	58387	100,0	59059	100,0

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Найбільшу питому вагу в 2008 р. (81,6 %) мають підприємства приватної форми власності – приватні (приватно-орендні) й фермерські господарства, тоді як кількість державних становить лише 0,6 %. Проте процеси реорганізації, пошуку оптимальних форм не завершилися, вони перебувають у постійній динаміці, що потребує детального аналізу рівня економічної ефективності виробництва господарюючих суб'єктів за організаційно-правовим статусом.

Відомо, що ефективність господарювання залежить як від внутрішніх організаційних чинників та умов, так і від зовнішніх умов функціонування економіки в цілому, організацій-партнерів і конкурентів, уподобань споживачів, стану нормативно-правової бази, підприємницького клімату й багатьох інших факторів. Аналізуючи результати діяльності сільськогосподарських підприємств (табл. 2), можна стверджувати, що жоден чинник не справляє відчутного позитивного впливу на ефективність сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 2. Показники економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств України

Показник	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 р. до 2006 р., (+, -)
Чистий прибуток від усієї діяльності, млн грн	2445,4	6854,1	5362,1	2916,7
Питома вага прибуткових підприємств у їх загальній кількості, %	67,6	72,0	71,0	3,4
Питома вага збиткових, %	32,4	28	29	-3,4
Сума збитку, млн грн.	2033,0	2235,0	6108,8	4075,8
Прибуток, збиток (-) від реалізації с.-г. продукції, млн грн., в т. ч.:				
Рівень рентабельності виробництва с.-г. продукції, %	2,8	15,6	13,4	2,6
Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва, %	11,3	32,7	19,6	8,3
Рівень рентабельності виробництва продукції тваринництва, %	-11,0	-13,4	0,1	11,1

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

У 2008 р. частка збиткових сільськогосподарських підприємств в Україні склала 29,1 %, загальна сума збитків, отриманих збитковими підприємствами, – 6108,8 млн грн., що на 4075,8 млн грн. більше, ніж у 2006 р. Зростання окремих показників ефективності ще не свідчить про покращання економічної ситуації сільськогосподарських підприємств, і їхній стан залишається досить складним. Позитивні тенденції сформувалися переважно за рахунок зростання цін на сільськогосподарську продукцію, припинення діяльності частини збиткових підприємств, скорочення або повної ліквідації виробництва збиткової для більшості господарств продукції тваринництва. В таблиці 3 наведено значення рівня рентабельності виробництва основних видів сільськогосподарської продукції аграрних підприємств різних організаційно-правових форм України у 2008 р.

Таблиця 3. Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах за організаційно-правовими формами господарювання в 2008 р.

Види продукції	Державні	Недержавні	У тому числі			
			господарські товариства	приватні підприємства	виробничі кооперативи	інші
<i>Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва</i>						
Всього по галузі	12,0	19,8	17,8	23,7	27,3	21,8
в т. ч. за видами продукції:						
– зернові	16,6	16,4	14,0	20,5	23,6	22,8
– соняшник	15,5	18,5	15,4	23,4	27,1	25,6
– цукрові буряки	-3,7	7,2	4,6	16,2	-9,7	11,5
– картопля	-10,4	8,2	1,7	21,4	22,1	30,2
– овочі	12,4	11,1	13,5	8,4	26,6	-4,9
– плоди	-10,5	17,5	20,1	14,7	-12,0	10,2
<i>Рівень рентабельності виробництва продукції тваринництва</i>						
Всього по галузі	-17,6	0,6	2,7	-1,2	-8,7	-6,5
в т. ч. за видами продукції:						
– молоко	1,4	4,3	3,8	10,2	8,3	-14,0
– м'ясо ВРХ	-37,5	-23,6	-24,1	-17,0	-26,6	-34,1
– м'ясо свиней	-14,2	0,6	2,6	2,8	-8,8	-16,5
– м'ясо птиці	-35,1	-11,2	-8,0	-20,7	-27,2	-22,3
– яйця	-23,2	13,2	12,9	10,3	-1,4	19,0
– вовна	-84,3	-72,7	-68,2	-53,7	-82,7	-88,3

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

У сільськогосподарських підприємствах усіх організаційно-правових форм господарювання залишається збитковим виробництво м'яса ВРХ і птиці. Високий рівень окупності поточних витрат у зерновому виробництві та вирощуванні соняшнику ще не є достатнім свідченням високоєфективного господарювання. Адже за високого значення цього показника, але за невеликих масштабів виробництва співвідносно до розмірів підприємств вони отримують і відносно невелику масу прибутку. А це звужує можливості формування власних джерел розширеного відтворення і може стати серйозним гальмом подальшого розвитку підприємств. Крім того, існуючий механізм міжгалузевих відносин, незважаючи на прийняті законодавчі акти, а також збільшені розміри державної фінансової підтримки виробників окремих видів продукції рослинництва й тваринництва у вигляді доплат і дотацій, не сприяє досягненню достатньої прибутковості.

Аграрна політика має спрямовуватися на створення сучасної інституційної бази, яка відповідає вимогам ринкової економіки та прогресивним тенденціям

розвитку світового сільського господарства. Йдеться, насамперед, про захист приватної власності в аграрному секторі й недопущення штучного доведення до банкрутства аграрних підприємств [2, с. 78].

Проведене дослідження свідчить про те, що в сільськогосподарських підприємствах усіх організаційно-правових форм господарювання необхідно здійснювати фундаментальну діагностику господарської діяльності та пошук ефективних форм антикризового управління. Головною метою антикризового управління має бути забезпечення прибутковості та стійкого фінансового стану в результаті своєчасного реагування на зміни, спричинені зовнішніми і внутрішніми чинниками через введення в дію антикризових інструментів, що дають змогу усунути тимчасові економічні ускладнення на підприємстві та подолати симптоми банкрутства.

Поняття антикризового управління в аграрних підприємствах слід розглядати в контексті попереджувальної здатності системи менеджменту адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі та потенційної готовності керівників підприємств формувати можливості попередження кризових явищ. Антикризове управління вітчизняними аграрними підприємствами повинно включати такі етапи:

- дослідження та аналіз зовнішніх і внутрішніх чинників, які обумовлюють кризовий розвиток;
- моніторинг фінансового стану підприємств для ранньої діагностики й виявлення ознак кризового стану;
- визначення масштабів кризового стану господарств;
- формування системи і вибір механізмів антикризового управління підприємствами в умовах наближення банкрутства;
- впровадження внутрішніх механізмів фінансової стабілізації підприємств;
- розробка і впровадження моделі виходу із кризи.

В основу стратегії антикризової діяльності сільськогосподарських підприємств необхідно покласти орієнтацію системи менеджменту на забезпечення їх сталого динамічного розвитку й забезпечення конкурентоспроможності шляхом впровадження інноваційної моделі й механізмів попередження кризових явищ. У системі організаційно-економічних антикризових заходів важливе місце належить санації – сукупності заходів, що здійснюються під час провадження справи про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом та його ліквідації.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Антикризова модель функціонування підприємств аграрного сектора економіки України повинна передбачати створення системи державного регулювання кризовими явищами, основними функціями якої є забезпечення умов для ефективного використання виробничо-ресурсного потенціалу, людського капіталу та досягнень науково-технічного прогресу через

застосування антикризових інструментів, фінансово-економічних важелів, правового захисту в період відтворювальної функції виробництва сільськогосподарської продукції.

Подальші дослідження слід зосередити на розробці методології оцінки кризового стану сільськогосподарських підприємств. Це дасть змогу сформулювати систему заходів фінансового оздоровлення підприємств для досягнення основної мети антикризового управління – поступового відновлення платоспроможності й досягнення фінансової стійкості задля уникнення банкрутства.

Література

1. *Василенко В.О.* Ситуаційний менеджмент: навч. посіб. / *В.О. Василенко, В.І. Шостка, О.М. Клейменов* – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 372 с.
2. *Андрійчук В.Г.* Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / *В.Г. Андрійчук, М.В. Зубець, В.В. Юрчишин.* – К.: Аграрна наука, 2005. – 140 с.
3. *Іванюта С.М.* Антикризове управління: навч. посіб./ *С.М. Іванюта.* – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
4. *Іванюта С.М.* Механізм антикризового управління / *С.М. Іванюта* // Економіка: проблеми теорії і практики: зб. наук. пр. ДНУ. – Дніпропетровськ, 2004. – Вип. 195. – С. 362–368.
5. *Лігоненко Л.О.* Антикризове управління підприємством: підручник / *Л.О. Лігоненко.* – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 824 с.
6. *Павлик В.П.* Моделювання в ситуаційному управлінні сільськогосподарським підприємством / *В.П. Павлик* // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 102–107.
7. *Павлик В.П.* Управління сільськогосподарським підприємством у ринкових умовах / *В.П. Павлик* // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 28–35.
8. *Плескач М.О.* Антикризове управління як найважливіша умова сталого розвитку підприємства / *М.О. Плескач* // Матеріали наук.-практ. форуму [«Екологічні, економічні та технологічні аспекти використання земельних ресурсів»], (м. Дубляни, 19–21 вересня 2007 р.) / Львівський держ. аграр. ун-т. – Львів: ЛДАУ, 2007. – С. 120–125.
9. *Саблук П.Т.* Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи вирішення) / *П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров* // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3–8.
10. *Супрун О.М.* Подолання наслідків кризи в аграрному секторі економіки / *С.М. Супрун* // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 37–39.